

fjerner ansigtspletter; dampbad med fugleærter og eddike tages mod forstoppelse.

For at sikre, at koen blev med kalv, skal den efter løbningen indgives havre branket med salt, linser, vikker og stødt hampefrø (1819; 3). Vikkehalm indgår i kvægfoder mod forhekset mælk, vikke- og ærtehalm blandes i foderet mod indvoldsorm hos heste (Bornholm; 4). Knuste vikker m.m. gives svin mod svinedød (1664; 5), frø af langklaset vikke mod tinter (6).

LITTERATUR: (1) 348b 40f; (2) 841 1577,79; (3) 83 247; (4) 822 47ff; 942 20 (1700-t); (5) 83 311; (6) 178 1935,52.

Hestebønne, *Vicia faba*

Den stive og oprette 40–100 cm høje plante savner slyngråde; de store hvide blomster har på vingerne en sort plet, bælggen er tyk, svampagtigt puklet og dunhåret, efterhånden sort. Dyrkes og træffes hist og her forvildet.

Hestebønne o. 1700ff, anvendt som hestefoder, men dyrenavnet har vel især nedsættende betydning: uegnet til menneskeføde; *bønne*, oldnord. baun, ældre dansk bøn, bønæ etc., fra begyndelsen af 1400-t, se nedenfor; i stednavnet Bønne-løkke 1436ff Langeland, Bønnebjerg 1683, 1796 Samsø, måske i Bønnet 1364ff NLolland. *Valsk bønne* 1649ff (valske = udenlandske), *håndbønne* 1757, de ret tykke bælgge er samlet som fingre på hånd, *svinevikke* 1762, anvendt som svinefoder, *agerbønne* 1775–1916, *søbønne* 1794–1843, *svinebønne* 1795–1877, *bønnevikke* 1796ff, *foderbønne* 1805, *hestevikke* 1870, *grisebønne* Tåsinge (1913).

LITTERATUR: 689 2,222,805f; 148 1,77.

DYRKNING

Planten stammer rimeligvis fra egnen syd for Det kaspiske Hav og er kendt i Danmark siden bronzealderen (o. 1500–400 f.Kr.) (1). Den omtales jævnligt i de ældste urte- og lægebøger og blev vel længe kun dyrket i haver og til menneskeføde. Henrik Smid's urtegård 1546 (2) oplyser, at friske bønner er »ingen ond eller skadelig mad, men de tørre vil vi unde bønder og andre, som gør groft og stærkt arbejde«; nogle bager pandekager af frømelet, andre fodrer deres svin med bønner.

1656 dyrkes hestebønner på Falster til fedesvin (3), 1763 og 1767 sås de nogle steder på Lolland og i marsken, fra Slesvig-Holsten oplyses, at til-

lægskalve opfedes med mel af hestebønner ud-rørt i vand (4), 1773 avles på Lolland hestebønner til husholdning og svin (5), i det vestlige Slesvig dyrkes den o. 1800 til hestefoder (6), på Lolland og Falster til at drøje brødmel og som hestefoder (7). På Tåsinge begynder generalløjtnant Frederik Juel 1798 efter læsning af bøger om engelsk landbrug at avle bl.a. hestebønner, vikker, runkelroer og turnips (8). Den dyrkes på samme tid i Tønder amts marskland, hvor man de fleste steder skærer afgrøden til hakkelse til heste (9). På Sjælland avles planten o. 1800 kun ved Antvorskov som heste-, stude- og svinefoder (10), o. 1810–20 dyrkes en del hestebønner i have og mark på Tåsinge og SLangeland, dels som vinterfoder for heste, dels i dyrtid til at drøje brødmel med (11), ellers kun i jyske marskegne (12). 1820 bliver planten dyrket »med held og lykke« på Lolland; melet kan bruges til brød og kager og grev Holstein på Holsteinborg forskriver frø til uddeling blandt grevskabets bønder, siden dyrker man den på egnen mellem Skelskør og Slagelse (13).

1839 dyrkes hestebønne som foderurt flere steder i Præstø amt, således på Stevns og Møn (14), mens den i Svendborg amt er næsten forsvundet (11); 1844 skrives, at avlen på Lolland til heste- og fårefoder den senere tid blev stærkt udvidet (15), men 1877 er den kun meget lidt dyrket, skønt de grønne stængler og bælgge skåret til hakkelse kan anbefales som et udmærket svinefoder; de tørre stængler giver et sundt kvægfoder, de ædes også af får, opblødte frø blandet med avner og hakkelse er et fortrinligt foder til malkekvæg, heste og får æder frøene blandet i hakkelsen eller i utærsket halm (16). 1882 dyrker man to afarter: den større »marskbønne« fra Sønderjylland og en mindre som forfrugt (17).

Arealet kulminerer 1881 med 5–600 ha, heraf halvdelen på Lolland-Falster, iøvrigt mest på Sjælland, men syv år senere er det dalet til ca. 170 ha, 1896 ligger det helt nede på ca. 100 ha (18). Omkring århundredskiftet dyrkes nogle småfrøede former, men sjældent og kun til foder (19). Derefter glider planten næsten ud af dansk landbrug indtil o. 1965, da man tager avlen op igen og nu på større arealer, som vekselafgrøde til produktion af et råproteinrigt kvægfoder; arealet var 1968 ca. 8.000 ha, udbyttet 29.000 t, 1969 ca. 20.000 ha, 1970 ca. 15.000 ha, hovedparten af bønnerne blev eksporteret til Vesttyskland.

Landbrugsministeriet forbød 1940 at sælge ristede hestebønner som kaffeerstatning.

Otto Baches maleri »Mellemmaden«, 1883, viser heste gumlende af muleposen, hvis indhold meget vel kunne være hestebønner.

LITTERATUR: (1) 495 6,523f og 10,84 jf. 443 98; (2) 841 1577,78; (3) 66 1,114; (4) 728c 1,1763,541; 677 1757,685; (5) 612 21; (6) 885 16,1939-40,24; (7) 57b 2,1806,695,804; (8) 653 2.1,1803,74f; 339 117; (9) 667 4,1802,231f; 398 1806,676; (10) 57 2,1803, 130; 688 2,1805,64 (dyrkes sjældent); (11) 136d 1839, 216; 825 70 (1821); (12) 322 1814,63; (13) 69b 68f; (14) 567 160f; (15) 318b 110; (16) 332c 59; 784 313f; (17) 512 15, 157 jf. 24,1891,245,260f; (18) 183 3, 92; 191 2, 205f; (19) 597 162.

LÆGEMIDLER

O. 1300: kogte bønner blandet med honning m.m. lægges på kræft; blandes med æggehvide til salve på rindende øjne; på ansigtspletter gni-des asken af brændte bønner blandet med æsel-mælk; bestanddel af middel mod udkrænget endetarm og af et sårlegemiddel (1). Knuste hestebønner og sortkommen blandet med honning lægges på hævede testikler (2).

Koges med gedemælk til vælling, der renser maven, giver sundhed og let søvn (1400-t; 3).
Christiern Pedersen 1533: bønnemel blandes med

æggeblomme til omslag mod gigtsmerter (75a) og på tindingerne mod øjenlidelser (9a), mod snue bindes bønner og hvidløg på hovedet (5a), bønnemel med olie og vejbrede-saft lægges over blæren mod stensmerter (61a), mod diarré drik-kes eddikeafkog eller dette bruges som omslag (41b,42b), bønner kogt i vand og eddike ind-tages mod blodsot = dysenteri (49a), frøsaften inddryppes mod næseblod (10a), bønnemel ind-går i plaster på hævet kvindebryst (22b) og blandes med saften af grøn koriander til salve på spedalske sår (82b), de knuste blomster bun-det på sår uddrager fremmedlegemer (79b); om-slag af knuste bønner i vand forhindrer, at kvindebryster bliver for store (24a), frømelet koges med vand til salve, der standser hårvækst i lysken (2a).

Bønnemel kogt i vin, kogt med eddike eller blan-det med vin og olie tjener til omslag på hævede kønsdele, bryster og lemmer (1546ff; 4).

Frøene er anført i farmakopeen 1772.

»Skøgeset« barn skal gni-des med 9 hestebønner kogt med tre gåserumper (5).

Knuste hestebønner i drikkevandet gør koen brunstig (6). Indgår i midler mod hestens forfangenhed og blodpis (7).

Se iøvrigt under (Have-)Bønne s. 252.

LITTERATUR: (1) 15 16,27,62f,72,80; (2) 343 37, 119; (3) 348c 79; (4) 841 1577,78b sml. 77b; (5) 328f 1,38; (6) 328f 2,68; (7) 83 110,174.

Fladbælg. *Lathyrus*

Slægten minder om vikke, men har oftest færre og større småblade, de røde, gule eller violette blomster bredere kronblade.

Fladbælg 1793ff, navnet konstrueret, nogle arter har flade bælg, stænglen er desuden vingetflad; *museært* 1769 nedsættende, sml. *Musevikke*; *oksefryd* 1793–95 (konstr.), kan anvendes som kvægfoder; *skovært* 1835, *vikke* Fyn og vist ret alm. andre steder om denne og andre vikkelignende planter, *fuglevikke* Lolland, Bornholm. GUL FLADBÆLG, *Lathyrus pratensis*; de 25–100 cm høje stængler klatrer med slyngtråde på gærder, enge, i krat; blomsterne gule i langstilkede klaser. Almindelig.

Vild ært 1767–1877, *gule vikker* Sjælland o. 1880, *gul ærteblomst* Langeland, *fuglevikke* Lolland (1912), *fuglenæb* Bornholm (1) – Færøerne: *fransagras* 1800ff, navnet er overført fra den ligeledes gulblomstrede kodriver, betydningen uvis (2).

STRANDÆRT, *Lathyrus maritimus*; 20–40 cm lange, trekantede stængler med blågrønne blade ligger hist og her i klitter og på sandede eller stenede strandbredder, især langs vestkysten; de store blomster i klase er først røde, siden blå. – *Vildært* 1786–1821, *strand-fladbælg* 1877ff, *sandært* Bornholm (3). – Grønland: *pissigsisaur-sak*, *paormaussat* (4).

SKOV-FLADBÆLG, *Lathyrus silvester*, klatrer med 50–180 cm lange og bredvingede stængler op ad buske og gærder, i skovbryn, kratkove, de store rosenrøde blomster samlet i langstilkede klaser. *Spurveært* o. 1700, nedsættende.

KRAT-FLADBÆLG, *Lathyrus montanus*, har knoldet jordstængel, 15–25 cm oprette stængler og klaser med 3–4 lyserøde, senere blåviolette blomster. Alm. i navnlig sjællandske og jyske kratkove, på hedejord, lyngbakker.

Jordnød 1688–1877, *fugleært* Silkeborgegnen og *museært* VJylland o. 1870, *kragetå*, *-tæer* Mors o. 1870 efter bælgens lighed, *rottevikke* Djursland 1881, nedsættende (5).

KNOLD-FLADBÆLG, *Lathyrus tuberosus*; stænglen

firkantet, de rosenrøde og vellugtende blomster i små klaser. På jordstænglen findes hasselnødstore og spiselige knolde. Forvildet hist og her fra tidligere dyrkning, se nedenfor.

Jordnød 1647ff, *hedenød* 1688–1820, *engvikke* 1648, *jordæble* o. 1700, *vildvikke* 1770, *jordolden*, *jordkastanie* og *jordfigen* 1770–1820, *jordagern* og *jordmus* 1798–1820 (6).

KÆR-FLADBÆLG, *Lathyrus paluster*, gror hist og her på våde enge og i moser mellem buske, de smukke blomster i langstilkede klaser er mørkviolette, tilsidst blå.

SÆD-FLADBÆLG, *Lathyrus sativus*, 30–60 cm høj, klatrende, blomsterne med lilla, hvide eller rødlige kronblade, bælgene meget flad. Skal være hjemmehørende i Forasien, dyrkes mest i Syd-europa, tidligere i Danmark som foderplante; nu sjældent på ryddepladser ved byer. *Indisk ært* og *spansk ært* 1934–42.

LATHYRUS, *Lathyrus odoratus*, velkendt en- eller flerårig prydvækst, som klatrende dækker ris, ståltråds væv, indhegninger og espalier; populær snitblomst med mange farvevariationer. Blev dyrket i falsterske bønderhaver fra o. 1850 (7). *Spansk vikke* 1821, stammer fra Sydeuropa (dog ikke Spanien), *ærteblomst* 1843ff, *vellugtende vikke* 1858–66, *vikkeblomst* 1866–94, *pragtvikke* og *pralvikke* 1878, *blomsterært* 1888–94, *søde piger* o. 1908, *højskolepiger* SFyn – efter blomstens rene lyse farver, som man vel har sammenlignet med unge pigers nyvaskede og -strøgede sommerkjole; *pynteært* (1926), *duftært* og *lugteært* (1935), *vikke* Falster, *ærtevikke* VLolland, *Anegreter* Bornholm (8).

LITTERATUR: (1) 689 1,826f; (2) 751 57f; (3) 689 1,824 og 3,823; (4) 521 1,233; (5) 689 1,823–25; (6) 689 1,828; (7) 865 51; (8) 689 1,825f.

DYRKNING

Knold-fladbælg omtales 1648 som vildtvoksende og dyrket i nogle haver; på Sjælland findes næppe én blandt tyve mennesker, der kender planten og véd, at rodknoldene kan koges og spises; (gravide?) kvinder, som »meget gerne begærer kastanier og ikke kan få dem«, kan spise disse jordnødder, de giver godt blod, rå og ukogte dog undertiden lede og kvalme (1).

Det anbefales 1767 at dyrke gul fladbælg (2) og 1803 knold-fladbælg på enge som foderurt; de tørrede knolde kan ristes til kaffeerstatning og steges som ægte kastanier, hele planten er en »ypperlig foderurt for heste, køer, geder og får« (3). Knold-fladbælg kan blive et slemt kornkrudt, men udryddes af svin, der roder knoldene